

מות ההתפתחותיות של ספנסר ליחס בין החברה התעשיינית ובין החברה הצבאית נתישנו ואין בהן כדי לסייע הרבה בהבנת הבעיה. אף אותן גישות פסיבדורפילוסופיות או פסיבדורפסיכולוגיות להסברת התהוותן של מלחמות — יצר-לב האדם וירידתו המוסרית — שוב אינן עומדות בפני הביקורת המדעית. ואף זו: אין עוד ודאות כלל, כי „מלחמה“ היא תופעה כללית, אחידה, המשותפת לכל החברות האנושיות, או שמא אין זה אלא כינוי משותף לתופעות בעלות משמעות חברתית שונה. המחקר הסוציולוגי החדש, הנזקק לבעיה זו — פרט לכמה יוצאים מן הכלל, מעין שרידים של התקופה הקודמת — נוטה בעיקר לצמצם את עצמו במחקר קונקרטי של חברות מסוימות ודוחה את הסקת המסקנות עד שיהיה בידי חומר השוואתי מספיק. ואף הבעיות עצמן, שבהן דן מחקר זה נשתנו במידה לא מועטה. תחת היצג כללי של הבעיה — באיזו חברה עשויות להתפתח מלחמות ומתי הן ניתנות להימנע, וכיו"ב — בא פירוטה של בעיה כללית זו לבעיות-משנה ספציפיות.

בין הספרים העוסקים בסוגיות אלה יש להזכיר במיוחד שנים. הראשון הוא קובץ מאמריו של הנס שפיאאר, בשם „המשטר החברתי וסיכון המלחמה“, שיצא בארצות-הברית. הנס שפיאאר הוא סוציולוג גרמני שהלך לאמריקה בתחילת שנות השלושים ותפס שם מקום נכבד בין אנשי מדעי החברה — יותר מאשר שאר חבריו הגרמניים. דיוניו בבעיות מלחמה וצבא, שנתפרסמו מזמן לזמן בעתונות המקצועית, נאספו בקובץ זה. כיום הוא עומד בראש המחלקה למדעי החברה של „ראנד קורפוריישן“, קבוצת המחקר הרשמית-למחצה העוסקת בחקר עמידתן הנפשית — „מוראל“ בלע"ז — של ארצות שונות בעולם מן הצד האזרחי והצבאי. הרי זה המשכה של עבודת מחקר שהחלה במלחמת-העולם השניה. הספר השני הוא ספרו של ג'ון נאף, פרופסור להיסטוריה כלכלית בשיקאגו, הנקרא „המלחמה והקידמה האנושית“, והמוסד על מחקר היסטורי השוואתי מקיף. כדאי גם להזכיר כאן את המסה של הסוציולוג הצרפתי ר. קילורס על המלחמה, באוסף מאמריו „מסות בסוציולוגיה בת-זמננו“.

מה הן, איפוא, הבעיות העיקריות בסוגיה זו, כפי שהן נראות לנו הן מתוך עיון בספרים אלה והן מתוך גישה סוציולוגית כללית? הבעיה הראשונה היא זו של מקום הצבא בתוך המיבנה החברתי ואישיותו של ה„מוראל“ הצבאי. אין ספק, כי זו נקודת המוצא הממשית הטובה ביותר לדיון בבעיות אלה, מאחר שכאן נזקקים אנו מיד להסדרה המוסדי של הפעולה המלחמתית. הצבא הוא, במידה זו או אחרת, חברה

בעיות במחקר הסוציולוגי של צבא ומלחמה

ש. נ. איזנשטדט

The Social Order and the Risk of War by Hans Speier, 1951.

War and Human Progress by U. Nef. Harvard 1951.

Essais de Sociologie par R. Caillois, Paris 1950.

בזמן האחרון נתרבה מספר המחקרים הסוציולוגיים העוסקים, דרך שיטה, בבעיות צבא ומלחמה, ויש במחקרים אלה כדי לזרוע אור על כמה סוגיות בתחום זה. אמנם אין למצוא עוד כמעט אותה גישה שהיתה מצויה במחשבה החברתית של המאה הי"ט — במיוחד במחשבה האיבולוציוניסטית מכאן ובמחשבה הפסיכרולוגית מכאן — שביקשה למצוא הסבר כללי כלשהו לתנאים החברתיים והתרבותיים המביאים לידי מלחמה — ולתור בדרך זו אחר הרפואה למכה זו. הסכמי

השכבות ובכוחם של הערכים החברתיים המשותפים לכולם והמסמלים את אחדותה של החברה. מכאן שגם אם בשני המקרים — צבא שכירים וצבא גיוס לאומי — נודעת השיבות מרובה להזדהותה הפנימית של קבוצת החיילים, הרי טיבה של הזדהות זו שונה בהכרח בשני המקרים. אצל השכירים הרי קבוצה זו היא מעין חברה שלמה, סגורה, ואילו בצבא המודרני אין היא מבוססת בעיקר על קשרים אישיים ואמוציונליים. הניהוק מהמשפחה בצבא המודרני הוא ארעי וחולף — לכן גם חריף ביותר — בעוד שבצבא השכירים מותרים החיילים מלכתחילה על חיי משפחה או שמפתחים תרבות משפחתית מיוחדת כגון זו של יורדניים.

ב.

יש מקום לטעון שכל אלה הם בגדר מיונים שאינם מעלים ואינם מורידים, שכן אין בכוחם להסביר לנו הרבה יותר מאשר את עצמם. אך אם נתבונן היטב נראה שאין הדבר כך. ראשית, יש בו בניתוח מעין זה להעמידנו על טיבו של רוח הצבא ועל האפשרויות השונות לחיזוקו או להחלשתו. ניתוח כזה הריהו נעוץ ביסודה של „מלחמה פסיכולוגית“ המכוונת להחריש את רצון הלחימה של האויב. מעבר לשדה־הקרב עצמו, שבו עשויים לפעול, לעתים, גורמים פסיכוכימיים „טהורים“, הרי כל ניסיון פגיעה ברוחו של אויב בדין שישען במידה גדולה על ניתוח סוציולוגי של טיב ההזדהות הצבאית.

מתוך ניתוח זה מסתמנת גם נקודת־מוצא לדין כיסמאטי יותר בבעיות נוספות של הקשר בין צבא, מלחמה ובין המבנה החברתי. אפילו אין באפשרותנו להשיב תשובה כללית והותכת על השאלה, באיזה מבנה חברתי ובאילו תנאים חברתיים גדלים הסיכויים למלחמה (כמובן, זולת תשובה כללית כליכר, עד שהיא גובלת בבנאליות), הרי יש ויש בידנו לציין את הקשר בין צורות המבנה החברתי, מבנה הצבא, לבין היקפה ומשמעותה החברתית של המלחמה. ציון קשר זה נהה, במידה גדולה, עם ההתחקות אחר התנאים החברתיים של המלחמה הטוטאלית בימינו. טוטאליות זו של המלחמה ביטויה בכמה תכונות־יסוד. ראשית, מבחינת ההיקף החברתי והכלכלי, הפעולה המלחמתית המודרנית מקיפה את כל החברה, עד כדי ביטול הבדלים מכריעים בין חזית ועורף ועד כדי רתימת כל הכבודה המשקית בעול המלחמה. דברים אלה מן המפורסמות הן ואין טעם להרחיב את הדיבור עליהן. אך הטוטאליות של המלחמה המודרנית סימניה אינם בתחום המוסדי והארגוני בלבד, כי אם בתחום הערכים. המלחמה, הפעולה המלחמתית, האידיאולוגיה המלחמתית, נהפכים לנקודת־מוקד של הזדהות חברתית ולסמל מרכזי לחברה כולה, דבר זה בולט במיוחד

סגורה, מיוחדת, חדימינית בדרך כלל, המכוונת למטרה אחת והמסכנת, לפי עצם טיבה, את קיומם של חבריה. מהו איפוא הגירם השומר ומקיים את רוחו של הצבא ואת קיומה הצבאי של המשמעת הצבאית? גורם הפחד והעונש אין בו מועיל אלא במקרה־גבול בלבד. לגופו של דבר, אין ערובה לטיבה של הפעולה הצבאית ולרוחו הנכון של הצבא אלא בשני גורמים בלבד: מצד אחד בהזדהות פנימית המתפתחת בתוך קבוצות החיילים, ומצד שני בהזדהות הכללית עם החברה אשר בכוחה ובשמה פעיל הצבא. תקפם היהסי של שני גורמים אלה שונה הוא בהכרח בחברות שונות, ואף בשכבות חברתיות שונות של אותה חברה עצמה ואותו צבא עצמו. כן, למשל, נשען רוחו של צבא־השכירים בראשית האבסולוטיזם האירופי בעיקר על ההזדהות הפנימית של יחידות הצבא (נוסף על כוחו המושך של השכר) ואין בו כמעט שמץ מן ההזדהות עם החברה אשר אותה שירת. לעומת זה, חילו של שבט פרימיטיבי או של שבט כובש משמעתו מבוססת הרבה יותר על ההזדהות עם הקיבוץ ועל הנאמנות למסגרות החברתיות הכלליות מאשר על רוח החטיבה הצבאית. ואולם מושגים אלה של הזדהות עם החברה הכללית או עם קבוצת החיילים הקטנה, כלליים הם ביותר ואין בהם כדי ניתוח שלם של התופעה. דבר זה מתברר דוקא מניתוח התפתחותו של הצבא המודרני לצורותיו. הענין החשוב ביותר כאן הוא להבחין בין המוטיבאציה של הקצונה ובין זו של החיילים הפשוטים — השכירים מזה וחיילי הגיוס העממי הכללי מזה. בשני המקרים כאחד אתה מוצא זיקה גם לערכים הכלליים של החברה גם לקבוצה המיוחדת, אלא שטיבן של זיקות אלה שונה הוא. לגבי הקצונה, שרובה מקצור־עית, ענין הצבא הוא בגדר קריירה, ועל כן הוא משתלב בתוך מערכת חייה של שכבה או שכבות חברתיות וניזון מן הפרסטיז'ה של שכבות אלה. דוגמה מובהקת ביותר היא, כמובן, הצבא הגרמני. גם בצרפת והגבלה הקריירה הצבאית בשכבה צרה למדי, אך במידה זו או אחרת הוא הדין גם בארצות אחרות. המצב שונה לחלוטין לגבי החיילים הפשוטים — ודוקא כאן אפשר לעמוד על עיקר ההתפתחות ההיסטורית. בצבא השכירים של האבסולוטיזם או בצבא המתנדבים האנגלי של המאה ה־17 לא היו החיילים הפשוטים מעורים בשכבה חברתית מסוימת ובדרך־חייה והחיילים היו לרוב בשולי החברה. עם המהפכות הגדולות באירופה ובארצות־הברית נתפתח לאט צבא גיוס עממי אשר גם חייליו לא היו נמנים עם שכבה חברתית מיוחדת (כאשר היו, כפי הנראה, החיילים בצבאות הפיאודליים). אך עם זה לא היו גורם יוצא דופן בחברה, מאחר שבאו — להלכה, לפחות — מכל

כדי לטשטש את הבדלי המקצועות והשכבות אפילו בעורף האזרחי ולהגביר בדרך זו את האופי ההמוני של החברה המודרנית.

כדאי להזכיר כאן שוב את אחד מן הרעיונות העיקריים בספר הצרפתי שהזכרנו, העומד על מקומה של המלחמה במערכת הערכים של החברה המודרנית. הוא מנסה להוכיח, כי המלחמה תפסה בחברה המודרנית את מקומו של החג כנקודת-אחידה להתלהבות ולפרוכסיוס חברתי כללי, ושדוקא אותה התפתחות שערערה את אשיותיו המוסדיות של החג המסורתי ושנטלה מן החג בחברה המודרנית אותה משמעות יסודית שהיתה בתברות האחרות — היא היא אשר אפשרה את העלאתה של המלחמה לדרגה של ערך וסמל כאחד.

כל הדיונים האלה יש בהם כדי לסייע בניתוח בעיה נוספת חשובה ביותר — והיא בעיית קיומו של הרוח האזרחי והצבאי במדינה מודרנית בתנאי מלחמה והאפשרויות השונות לפגוע בו, הנתונות במה שקרוי „מלחמה פסיכולוגית“. נראה שדוקא הטוטא-ליזציה של המלחמה יש בה כדי להחליש את הבסיס החברתי של רוח זה. הנטיה להשוואה כללית, לביטוי לם של כל ההבדלים והמחיצות החברתיות, משמידה גם אותם היסודות והמסגרות של הזדהות חברתית אשר רק בתוכן יכול האדם להרגיש ביטחה כלשהי מבחינה נפשית וחברתית. האדם המודרני, ובמיוחד בצבא ובמלחמה, חש בהכרח בבדידותו. הפגיעה בו איפוא קלה לפי הערך. התעמולה המודרנית, וביחוד התעמולה הטוטאליטארית, יודעת היטב לנצל קו זה של בדידות וחוסר-אונים — מחוץ, וביחוד מבית. בדרך זו מבקשת היא לגבש את התחליפים להזדהות החברתית היסודית ולבסס את שלטונה ועליונותה. ומכאן שוב נקל להבין את ענין הפיכתה של המלחמה לערך חברתי.

באידיאולוגיות הטוטאליטאריות למיניהן. ניתוח מז' היר לכך אנו מוצאים באחת ממסותיו של קאיוא (Caillois) הנזכר, ובצורה כללית גם בספרו של גאף (Nef). אופיה הטוטאלי של המלחמה הוא תופעה חדשה לפי הערך אף לגבי החברה המודרנית. בראשית תה של החברה המודרנית, בתקופת האבסולוטיזם — עד למחפכה הצרפתית ובמידה ניכרת אפילו בתקופת הריאקציה — היתה המלחמה מוגבלת ביותר. הגבלה זו כוחה יפה הן מבחינת הארגון המוסדי והן מבחינת חשיבותה האידיאולוגית ומקומה בתודעה החברתית, ויש לה זיקה מהותית למבנהו של הצבא וצורת השתורו בו במיבנה החברתי. כל עוד היתה הפעולה הצבאית אומנות העוברת בירושה בתוך שכבת קצינים מצד אחד ובתוך אספוף של חיילים שכירים מצד אחר — הרי לא יכלה להתקיים אלא בשולי החברה ולא יכלה לפי עצם טיבה, לתפוס מקום מרכזי בתוך המיבנה החברתי. הקשר בין שכבת הקצינים ובין החיילים לא היה בנוי על שותפות בהזדהות חברתית, כי אם על כפייה או תועלת גרידא, ולפיכך לא נעשה למוקד הזדהות חברתית כללית. מצב זה נשתנה שינוי יסודי עם המהפכה הצרפתית ועם בוא הצבא העממי, שבו כל שכבות העם שותפות בהזדהות עם ערכי החברה. צמיחתו של צבא מעין זה היה בה כדי להגביר את הנטיה לטשטש את הבדלי השכבות החברתיות בתוך הצבא, להגביר את ההומוגניות החברתית שלו, ולעשור תו בדרך זו מוקד הזדהות חברתית. ודאי שפעלו כאן גם גורמים טכנולוגיים חשובים ביותר, אך ניתוחו של גאף מראה ברור שרק השתלבותם של הגורמים האידיאולוגיים והערכיים עם גורמים טכנולוגיים עשויה היתה לעצב את אופיים המיוחד של המלחמה הטוטאלית המודרנית ושל הצבא המודרני. מאלפת העובד דה המנותחת יפה באחת ממסותיו של שפיאר, שהי ארגון הטכני והכלכלי של המלחמה המודרנית יש בו